

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה מ: הוספת שמות תואר ושבחים לקב"ה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה מ: הוספת שמות תואר ושבחים לקב"ה

*

רקע

סוגייתנו דנה אם מותר להוסיף בתפילה שמות תואר ושבחים לקדוש ברוך הוא מעבר למה שתיקנו חכמים.

מקורות

- א. גמ' לג :-לד. "מתני' האומר על קן... מחינן ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוין דעתיה"
 ב. מגילה יח. "מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקב"ה... מלה בסלע משתוקא בתרין"
 ג. רי"ף כג: "מתני' האומר יברכוך טובים... והלא גנאי הוא לו"

תלמידי רבינו יונה ד"ה גמ' אמר

רא"ש סי' טז, "... לית לן בה"

ריטב"א ד"ה אמשול לך משל

רמב"ם הל' תפילה פ"ט ה"ז

ד. רש"י ד"ה מילתא מילתא ותני לה

תוס' ד"ה אמר מודים מודים, אמר פסוקא פסוקא

רי"ף כג: "מודים מודים משתקים אותו... אבל שתוקי לא משתקין ליה"

תלמידי רבינו יונה כג: ד"ה וכל

רא"ש סי' טז, "מודים מודים..."

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב הי"א

כלבו סי' י, "קרא פסוק וחזר... מכאן ואיך אין לחוש"

ה. שו"ע סי' קיג סע' ט

סי' סא סע' ט-יב, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה אמשול לך משל

אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב ומקלסין אותו בשל כסף לא גנאי הוא לו. ואמר הרמב"ם ז"ל [מ"ו"ג ח"א פנ"ט] לא אמר והיו מקלסין אותו באלף דינרי זהב שיהיה המשל בין מועט למרובה, אלא החילוק בין כסף לזהב שהם מינין חלוקין לגמרי. כך כל השבחים שאנו יכולים לומר אינן כלל ממין שבח ותהלות הבורא יתעלה, כי גבהו ויקרו למעלה למעלה מאלה. והני מילי לאדכורי מעין שבחיה הילכך שתיקותא עדיפא לן, אבל לספר נפלאותיו ונסיו וגבורותיו - כל המוסיף הרי זה משובח, וזהו כל ספר תהלים ותשבחות הצדיקים.

כל בו סי' י

קרא פסוק וחזר וקראו פעם שנית, אף על פי שיצא הרי זה מגונה. הקורא מלה אחת וכפלה כגון שמע שמע, משתקין אותו. והר' יצחק והרי"א ז"ל פירשו איפכא, ודוקא בפסוק ראשון אבל מכאן ואילך אין לחוש.

הסבר הסוגיה

האומר: 'על קן צפור יגיעו רחמיך', ו'על טוב יזכר שמך', 'מודים מודים' - משתקין אותו.
[משנה לג:]

המשנה מונה שלושה דברים שאסור לומר בתפילה, מפני שיש בהם גנאי להקב"ה:
א. "על קן צפור יגיעו רחמיך" - אסור לומר "שבח" זה, מפני שאינו שבח, שהרי הוא מסלף את המידות האלוניות, ומטיל קנאה במעשה בראשית.
ב. "על טוב יזכר שמך" - אסור לאומרו מפני שגנאי לקב"ה שמזכירים שמו רק על הטובה.

ג. "מודים מודים" - אסור לאומרו מפני שכביכול מתפלל לשתי רשויות.
הרי"ף [כג:] מביא דבר רביעי, המובא במשנה במסכת מגילה [כה:]: "יברוך טובים" - אסור לאומרו מפני שהוא דרך מינות, שכביכול רק הטובים נבראו לכבוד השם ולקילוסו.

הגמ' [לג:] מרחיבה את האיסור אף על דברים שמצד עצמם אינם דברים של גנאי, ואוסרת להשתמש בכל שם תואר חוץ מ"הגדול, הגיבור והנורא", שאנשי כנסת הגדולה קבעו לאומרו בתפילה. הוספת שמות תואר להקב"ה אינה שבח אלא גנאי, כ"מלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו בשל כסף".

הגמ' במסכת מגילה [יה:] מרחיבה את האיסור לא רק על שמות תואר אלא גם על שבחים וסיפור גבורות ה', שאסור להוסיף מעבר לשבחים שתיקנו חכמים.

נחלקו הראשונים בדין זה. תלמידי רבינו יונה [כג: ד"ה גמ' אמר] לומדים מסוגייתנו שאסור להוסיף שמות תואר לקב"ה, ולומדים מהגמ' במסכת מגילה שאסור להאריך גם בשבחים, אך הם מתלבטים בפרשנות גמ' זו. הם מעלים אפשרות שהאיסור להאריך בשבחים הוא רק בשבחים הנאמרים בחתימת ברכה, והאיסור לאומרו הוא מפני ששבח בחתימת הברכה משמש כשם תואר. למעשה אומרים תלמידי רבינו יונה, שלא להאריך בשבחים, והרוצה להאריך, יאמר פסוקים שיש בהם שבחים לקב"ה. הריטב"א חולק על תלמידי רבינו יונה ואומר בפירושו: "אבל לספר נפלאותיו ונסיו וגבורותיו - כל המוסיף הרי זה משובח, וזהו כל ספר תהלים ותשבחות הצדיקים". גם מהרמב"ם [פ"ט ה"ז] משמע כשיטת הריטב"א, שהרי הוא מדגיש: "וכן לא ירבה בכנוים של שם" - אסור להרבות ב"כינויים" שהם "שמות תואר" אבל אין איסור להרבות בסיפור נפלאותיו, נסיו וגבורותיו.

נחלקו הראשונים בגדר האיסור. הרא"ש [סי' טז] מפרש: "ובתפלה מיירי שאין לו להוסיף על מה שתיקנו אנשי כנסת הגדולה אבל בינו לבין עצמו לית לן בה". לדעת הרא"ש, אין בעיה בעצם הוספת השבחים, האיסור הוא רק מפני שמשנה מתקנת חכמים. מהרמב"ם [פ"ט ה"ז] המביא את הדין לגבי תחנונים הנאמרים בסוף התפילה, מוכח שהוא חולק על הרא"ש, שהרי חכמים לא תיקנו נוסח לתחנונים, ואף על פי כן אוסר הרמב"ם להוסיף בהם שמות תואר לקב"ה.

להבהרת העניין, נצטט את דבריו של הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' כה] מתוכם מתבארת לנו הסוגיה:

"ישנם שני יסודות מוצקים ביהדות, יסודות אשר במשקל ראשון נראים כסותרים זה את זה בבחינת שני כתובים המכחישים הדדית, אף אשר... שניהם אמיתיים ומוצאים את הדרך בתהלות ישראל.

יסוד אחד אומר: 'הללוי-ה הללו עבדי ה' הללו את שם ה'...' - ישנה מצות אמירת הלל ושבת לבורא עולם על נפלאותיו וחסדו הגדול...

יסוד שני אומר: 'מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו' - אי אפשר לספר גבורות וחסדי הקב"ה שבכל יום ובכל עת ובכל שעה. אדרבה, 'לך דומיה תהלה', כי כל סידור דברי שבת למלך מלכי המלכים על ידי אדם חלש אונים שוכן בתי חומר הוא בגדר הנמנע והבלתי מובן...

אמנם שני הפכים בנושא אחד; אבל שני הניגודים מבטאים אמת אחת שלמה ומשוכללת. האדם חייב לברך את קונו ולהללו, אך הוא גם מנוע מאמירת דברי הלל ושבת..."

הגרי"ד סולוביצ'יק עומד על פרדוקס בסיסי ביחס בין האדם לבורא העולם. מחד גיסא חובתו הבסיסית של האדם היא לשבח ולפאר את הקב"ה על פעלו, ולהודות לו על כל הטובה אשר גמלו. מאידך גיסא, כיצד יכול האדם החומרי, המוגבל והסופי לעמוד ולשבח ליצור כל, הרוחני, האין סופי, הבלתי מובן ובלתי ניתן להשגה?

ההלכה נתנה לפרדוקס פתרון מעשי. מותר לתאר את הקב"ה בשלושה תארים בלבד: גדול, גיבור ונורא. מותר להשתמש רק בתארים אלו, שקבעו אותם גדולי האומה. כך אדם יכול מחד גיסא, לשבח לבורא עולם, ומאידך גיסא להפנים, שאין הוא מסוגל לשבח לקב"ה.

הגמ' אומרת, כי כשם שמשתיקים אדם האומר "מודים מודים", כך משתיקים אדם האומר "שמע שמע". הגמ' מחלקת בין הכופל מילה לבין הכופל פסוק, אחד מהם משתיקים ואחד מגונה אך אין משתיקים אותו. נחלקו הראשונים מיהו המגונה ואת מי משתיקים. רש"י [ד"ה מילתא מילתא] מפרש שאת הכופל פסוק משתיקים, מפני שהוא נראה כמקבל על עצמו שתי רשויות, והכופל מילה מגונה, אך אין משתיקים אותו מפני שאינו נראה כמקבל שתי רשויות אלא כמתלווץ. הרי"ף [כג:] חולק ולדעתו משתיקים את הכופל מילה, והכופל פסוק הרי הוא מגונה.

הכלבו [סי' י] אומר שהאיסור לכפול נאמר בפסוק ראשון בלבד, ובשאר הקריאה אין לחוש לאמירה כפולה. הרמב"ם [הל' קריאת שמע פ"ב הי"א] פוסק: "קרא פסוק וחזר וקראו פעם שניה הרי זה מגונה, קרא מילה אחת וכפלה כגון שקרא שמע שמע משתיקין אותו". משמע מלשונו של הרמב"ם שהאיסור לכפול הוא בכל הקריאה [כך משמע גם מהרי"ף (כג:)] האומר: "הקורא פסוק מקריאת שמע" - משמע כל פסוק].

סיכום

הגמ' אומרת שאסור להוסיף לקדוש ברוך הוא שמות תואר שלא נתקנו על ידי אנשי כנסת הגדולה בתפילה. הרמב"ם והריטב"א סוברים שאסור להוסיף שמות תואר ומותר להוסיף שבחים, ותלמידי רבינו יונה סוברים שאסור להוסיף שבחים, והרוצה לשבח לקב"ה יאמר פסוקים של שבח. הרא"ש סובר שהאסור הוא רק בברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, והרמב"ם סובר שהגמ' באה לאסור הוספת שמות תואר בתחנונים שאין להם נוסח מאנשי כנסת הגדולה, שכן לשיטתו שאסור לשנות ממטבע שטבעו חכמים בברכות¹ אין צורך לאסור הוספת שמות תואר בברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה.

אסור לכפול מילים ופסוקים בקריאת שמע. לדעת הכלבו האיסור הוא בפסוק ראשון בלבד, ולדעת הרי"ף והרמב"ם האיסור הוא בכל הקריאה. רש"י סובר שמשתיקים כופל פסוק, וכופל מילה - מגונה, הרי"ף סובר שמשתיקים כופל מילה, וכופל פסוק - מגונה.

הלכה

השו"ע [סי' קיג סע' ט] פוסק כרא"ש שאיסור הוספת תארים הוא רק בתפילה, אבל בתחנונים מותר, אך הוא מוסיף: "ומכל מקום נכון למי שירצה להאריך בשבחי המקום שיאמר אותו בפסוקים".

השו"ע [סי' סא סע' ט] פוסק שאסור לכפול פסוק ראשון בין כשכופל פסוק ובין כשכופל מילה. והמשנה ברורה [סקכ"ד] מביא את דברי הבית יוסף שהאיסור בפסוק ראשון בלבד, ואומר שמהרי"ף משמע שהאיסור בכל קריאת שמע.

¹ כך פוסק הרמב"ם בהלכות ברכות פ"א ה"ה.